

Panyshko Galyna. Non-governmental Organizations in Ukraine (NGOs) and Mechanisms of Cooperation with Public Authorities. The article highlights the mechanisms of involving public non-governmental organizations into political processes, laying emphasis on the ways of their influence on the state policy. The author offers the analysis of the processes of institutionalization of the so-called "third sector" in Ukraine and the main stages of it.

Key words: non-governmental organizations, unprofitable organization, organization of "the third sector", political process, non-governmental analytical center, state bodies, lobbistic activities, state policy, social, legal state, civil society.

Панышко Галина. Неправительственные организации Украины (НПО) и механизмы их сотрудничества с органами государственной власти. В статье проанализированы механизмы привлечения общественных неправительственных организаций к политическому процессу, способы их влияния на государственную политику, а также процесс институциализации «третьего сектора» в Украине и его этапы.

Ключевые слова: неправительственные организации (НПО), негосударственная организация, организация «третьего сектора», политический процесс, неправительственные аналитические центры, органы государственной власти, лоббистская деятельность, государственная политика, социальное, правовое государство, гражданское общество.

Стаття надійшла до редколегії
15.03.2017 р.

УДК 327

Михайло Требін

Тероризм: його сутність і різноманіття крізь призму політологічного аналізу

Розкрито сутність феномену тероризму і запропоновано його класифікацію. До істотної ознаки тероризму належить насамперед насильство. Розглянуто три типи теорій, що пояснюють джерела насильства: перший тип поєднує ті концепції, що виводять насильство з природи людини; другий – виводить застосування насильства з економічних і соціальних умов життя суспільства; третій – зв'язує насильство з динамікою конфлікту. При здійсненні терористичних діянь слід враховувати явний і латентний елементи насильства. Явний елемент насильства пов'язаний зі здійсненням безпосередніх терористичних актів, латентний елемент насильства пов'язаний із тим, що терористичний акт запускає механізм примусу людей робити так, як цього вимагають терористи. Запропоновано авторську дефініцію тероризму та його класифікацію.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, насилля, дефініція тероризму, класифікація тероризму.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний світ після подій 11 вересня 2001 р. живе з розумінням того, що поряд із глобальними проблемами, які вже були усвідомлені людством наприкінці ХХ ст. (загроза ядерної війни, забруднення навколошнього середовища, зміна клімату, бідність і злидні в окремих регіонах планети), виникла ще одна загроза, яку теж можна віднести до глобальних – тероризм. Сьогодні не може відчувати себе в цілковитій безпеці ні житель Парижа, ні Лондона, ні Токіо, ні Санкт-Петербурга, ні Стамбула, ні будь-якого іншого міста на нашій планеті. Терористи живуть, вчаться і працюють поруч зі звичайними громадянами, ходять до церкви, мечеті, синагоги чи костелу, нічим не виділяються з натовпу, але прийде час «Ч» і вони перетворюються в жорстоких вбивць, що сіють навколо себе смерть і жах. Тероризм багатолікий і різноманітний, він трансформується разом із людством, він мімікрує під боротьбу з несправедливістю, нерівністю, пригнобленням, національно-визвольну боротьбу та інші соціально-політичні процеси, які можуть бути сприйняті амбівалентно. Тому проникнення в сутність тероризму, осмислення причин, способів і методів його боротьби особливо актуальне для України, яка вже четвертий рік веде антiterористичну операцію на Донбасі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Феномен тероризму особливо активно почали досліджувати вчені після трагедії в Америці, хоча і раніше він перебував у полі їх зору. Але лише за останні півтора десятиліття написано тисячі книг і сотні тисяч статей на цю тему, видано десятки енциклопедій, у яких досліджено це явище. Серед зарубіжних учених, які вивчають сутність, природу, форми і методи боротьби з тероризмом, можна назвати Й. Александера, Е. Гелкі, Д. Гулта, А. Йонг-

мана, Д. Кантера, У. Лакьора, Г. Мартіна, П. Нойманна, Дж. Уайта, П. Улкінсона, Б. Хоффмана, А. Шміда, М. Штоля та ін. [1–11]. Велику увагу дослідженням тероризму приділяли і українські вчені, такі як В. Антиленко, О. Бардін, В. Белянська, В. Грищук, А. Деменко, В. Ємельянов, В. Канцір, А. Коростіленко, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Мандрагеля, А. Мовчан, І. Мусієнко та ін. [12–17].

Мета статті – спроба проникнути у сутність феномену тероризму і розкрити його різноманітність.

Виклад основного матеріалу й обґрутування отриманих результатів дослідження. Осмислення тероризму як глобальної проблеми сучасності і з'ясування боротьби з ним є важливою гносеологічною задачею, що вимагає негайного розв'язання. «Тероризм – це системне явище, в якому з'єдналися ідеологічна, політична, морально-ціннісна, психологічна, етнокультурна й інші підсистеми», – відзначають Б. Сидоров і В. Кіршін [18, с. 105]. Крім того, генезис цього явища свідчить про його значну трансформацію: змінюються форми здійснення терористичних актів, відбувається зсув у полі цільового впливу терористів, змінюються методи їх діяльності, особливості організаційного будівництва та ін. Тероризм також має багато спільногого з іншими формами соціального протесту і насильства – агресією, збройною боротьбою, військовими конфліктами різного ступеня інтенсивності, партизанськими діями, диверсіями тощо. Тому цілком зрозуміла велика кількість визначень, запропонованих у терорології. У сучасній науковій літературі існує понад ста визначень тероризму [19, с. 235]. Хоча на рівні ООН на сьогодні не досягнуто жодної домовленості про визначення цього поняття [20, с. 120–132]. Американські дослідники тероризму підкреслюють, що це явище легше описати, ніж дати йому чітке, однозначне тлумачення. Саме так підходить американський дослідник Брайан Дженкінс до трактування цього поняття. «Тероризм, – підкреслює він, – визначається залежно від характеру акції, а не від особистості виконавця чи суті справи, за яку він бореться. Усі терористичні акції сполучені з застосуванням насильства або погрозою насильства, що часто супроводжується висуванням конкретних вимог. Насильство спрямовується здебільшого проти цивільних об'єктів, його мотиви мають політичний характер. Акції проводяться так, щоб залучити максимум суспільної уваги. Виконавці, як правило, є членами організованих груп чи на відміну від інших злочинців беруть на себе відповідальність за вчинені акції. І нарешті, сама акція покликана зробити вплив, що виходить за рамки заподіяння безпосереднього фізичного збитку» [21, с. 2–3]. Річард Фолкенрес у своєму визначенні тероризму підкреслює ще й релігійний аспект. Для нього тероризм – це «мотивоване насильство з певними політичними, соціальними чи релігійними цілями за допомогою залякування широких верств населення» [22, с. 150]. В. Ємельянов у своїй монографії «Тероризм – як явище і як склад злочину» дає визначення тероризму, яке підкреслює політико-правовий аспект явища: «Тероризм – це привселюдно вчинені загальнонебезпечні дії чи погрози, спрямовані на залякування населення чи соціальних груп, з метою прямого чи опосередкованого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмовлення від нього в інтересах терористів» [23, с. 28]. На думку фахівців, серед визначень прийнятним виглядає також таке: «Тероризм – це застосування недержавного насильства чи погрози насильства з метою викликати паніку в суспільстві, послабити і навіть скинути уряд і викликати політичні зміни, він спрямований на дестабілізацію державних режимів, порушення у населення стурбованості через свою беззахисність перед загрозою насильства, зміну в результаті цього державної влади в країні, на здійснення інших політичних, релігійних чи етнічних сподівань» [24, с. 7]. Хоча і ця дефініція тероризму не досконала.

Однак саме по собі визначення тероризму багато що ставить на карту [25, с. 345]. Визначити будь-яку дію як терористичну означає не просто стверджувати, що вона має певні характеристики, а й засудити її. Спробуємо уточнити низку моментів, пов'язаних із дефініцією тероризму. Кожне визначення повинне містити в собі істотні ознаки явища. На наш погляд, коли йдеться про тероризм, то, по-перше, до нього відноситься насильство. Склалися три типи теорій, що пояснюють джерела насильства [26]. Перший тип поєднує ті концепції, що виводять насильство з природи людини. Вся історія людської цивілізації пов'язана з насильством. «Найперший закон природи, – писав В. Солов'йов, – боротьба за існування. Усе життя природи проходить у безупинній ворожнечі істот і сил, в їх злісніх порушеннях і захопленнях чужого буття. Кожна істота в нашему світі від найменшої порошини і до людини всім своїм природним життям говорить одне: я є, і все інше – тільки для мене. Зіштовхуючись з іншим, вона говорити йому: якщо я існую, то тобі вже не можна існувати, тобі немає місця поряд зі мною. І кожне ... заміряється на всіх і хоче всіх винищити і саме всіма винищується... Протидія між кожним і всіма неминуче розв'язується загибеллю кожного, – вороже

середовище, нарешті, розриває його буття і витісняє його з життя, боротьба закінчується смертю і тлінням...» [27, с. 71–72]. При такому підході передбачається, що існують вроджені схильності, інстинкти (інстинкт смерті, сексуальний інстинкт), що підштовхують людину до насильства. До цього типу можна віднести і філософські концепції, що пояснюють насильство властивою людині волею до влади, панування. Так, фінський дослідник Тату Ванханен підкреслює: «Люди повинні боротися за владу, тому що це кінцевий шлях до розподільного контролю над ресурсами» [28, с. 17], а отже і до кращого життя.

Другий тип теорій виводить застосування насильства з економічних і соціальних умов життя суспільства. Ще Аристотель зазначав, що в основі насильства лежить нездатність влади встановити рівність у суспільстві [29, с. 420–422, 577]. Економічна і соціальна нерівність обумовлює диференціацію суспільства на групи, суспільні класи і, відповідно, суперечності і боротьбу між ними. К. Маркс, Ф. Енгельс та їх послідовники обґрутували класові антагонізми, що існують у суспільстві, соціальною нерівністю й експлуатацією. Подолання цих антагонізмів відбувається через встановлення соціальної рівності чи, в будь-якому разі, пом'якшення нерівності. Відповідно визначаються допустимі межі розбіжностей рівня життя різних класів для забезпечення стабільності суспільного життя. Чимало сучасних суспільствознавців також схиляється до висновку про існування зв'язку між насильством і нерівністю. Так, Ральф Дарендорф пише: «Нерівність і влада продовжують бути могутніми факторами зіткнення інтересів і боротьби» [30, с. 47]. Ю. Антонян наголошує, що тероризм сьогодні «це не тільки зіткнення релігій, націй, цивілізацій, а й антагонізм між бідністю і нерідко потенційно багатих регіонів і багатством розвинених країн. Але і тут рушійною силою виступає не стільки сама бідність, скільки відчуття її як найбільшої соціальної несправедливості» [31, с. 337]. На матеріалах 62 країн світу професор Пак Хан Хун зробив висновок, що нерівність у доходах – найважливіша причина політичного насильства [32, с. 8].

Третій тип теорій зв'язує насильство з динамікою конфлікту. У будь-якому суспільстві виникають конкурючі групи – економічні, політичні, духовні. Первісний стан конкурючих груп і особистостей – це потенційний конфлікт. Він стає реальним, коли конкурентний стан персоніфікується, коли один одному починають протистояти конкретні індивіди. Це саме та стадія, коли насильство стає дуже ймовірним. Конфлікт знаходить своє розв'язання в перемозі однієї з конфліктуючих сторін. Затверджується нова ієрархія. Настає період адаптації до ситуації. Це період, коли формується нові конкурючі групи. Історія розв'язання конфлікту повторюється знову і знову. На думку П. Шихірева, історію розвитку соціальних конфліктів і застосуваннях у них форм насильства можна поділити на три основні етапи [33, с. 28–29]. Перший пов'язаний із застосуванням прямого фізичного насильства. Первісна людина прагнула знищити іншого індивіда чи групу, якщо вони заважали їй жити. У період рабовласництва людина дійшла до розуміння того, що більш вигідно не вбивати супротивника, а змушувати його працювати на себе. Другий етап – політичний. Зміст його полягає в домінуванні одних соціальних груп над іншими. На цьому етапі діє принцип «погодься, а то вб'ю». Третій, економічний етап заснований на широкому взаємовигідному соціальному обміні. Головний принцип взаємодії на цьому етапі – «дай це, а я тобі дам те». Паралельно цим трьом способам розв'язання соціальних конфліктів (фізичному, політичному, економічному) формувалися ідеологічні та моральні принципи взаємодії людей на підставі етнічних, ціннісних і правових норм.

Звичайне насильство має два основні трактування: примус і застосування фізичної сили [34, с. 11–30]. У деяких філософських працях насильство інтерпретується як обмеження фізичних і духовних можливостей людини, придушення свободи її волі. В італійській філософській енциклопедії насильство визначається як дія, вчинена ззовні проти спонтанного потягу і природного руху. П. Ріга, Н. Гарвер, Ф. Уейд підкреслюють, що насильство – це будь-яке обмеження фундаментальних прав людини. Розуміння насильства як примусового обмеження свободи людини характерне і для деяких російських дослідників. Так, Абдусалам Гусейнов визначає насильство, як «узурпацію вільної волі» [35, с. 9]. Найбільш широкий підхід до насильства відрізняє тих авторів, для яких воно є синонімом усього того, що завдає шкоди людині.

Системний аналіз допускає з'ясування функцій насильства, які значною мірою зумовлені ступенем усвідомлення своїх дій суб'єктами насильства й остаточною метою насильства. Розрізняють так зване ірраціональне й раціональне насильство. Під першим розуміється процес психічної розрядки (агресія), причому об'єкт піддається заміні і насильство є самоціллю (катарсисна функція насиль-

ства). «Раціональне» насильство, навпаки, виконує яскраво виражену соціальну чи політичну функцію і є одним засобом з багатьох. Варто розрізняти інструментальне і символічне (чи «комунікативне») насильство. Інструментальне насильство переслідує безпосередньо конкретну мету, використовується нерідко як засіб формування влади або її перерозподілу (наприклад, терористичний характер ранньої фази італійського фашизму і ряду рухів у країнах, що розвиваються). Тому насильство виконує інструментальну функцію, якщо використовується з метою екзистенціального знищення в ім'я створення релігійної, етнічної, расової чи соціальній гомогенності суспільства. Символічне насильство спрямоване, навпаки, не на здійснення мети, а на додання свідомості створеного пропагандою певного образу. Для суспільства, що переживає системну трансформацію, важливо пам'ятати думку, висловлену французьким дослідником Едгаром Моріним: «Феномен насильства в його сучасному вигляді має зовсім новий, незвичайний для всіх минулих епох характер, тому що він є продуктом суспільства якісно іншої властивості, а саме суспільства, що визначається як індустріальне і постіндустріальне» [36, с. 193]. Для такого суспільства особливо характерною стала терористична діяльність окремих його індивідів і груп.

З погляду з'ясування особливостей насильства при здійсненні терористичних діянь варто акцентувати два моменти: явний і латентний елементи насильства. Явний елемент насильства пов'язаний із здійсненням безпосередніх терористичних актів, унаслідок яких гинуть люди, руйнуються будинки, вибувають літаки, потяги тощо. В сучасних умовах різко поширюється характер об'єктів терористичних замахів і самі форми цих замахів. Але головною загрозою з боку терористів залишається загроза життю і безпеці людей. Слід зазначити, що відмітною рисою сучасного тероризму є те, що йому притаманний розрив між безпосередньою жертвою насильства і групою, що є об'єктом впливу, та метою насильства, причому ступінь жорстокості від цього не зменшується, а мабуть, ще більш зростає. Як відзначає Г. Шнайдер, «тероризм – це процес перетворення людей у нелюдей... Терористи нечутливі до страждань своїх жертв, дистанціюються від них і заздалегідь визначають свою злочинну поведінку, що заподіює шкоду жертвам. Для них жертви тероризму – це в кращому випадку предмети торгу, інструменти для досягнення мети» [37, с. 443]. Більшість форм збройного насильства, характерних для тероризму, не є його монопольним надбанням, так само як їх використання не є свідченням того, що йдеться саме про терористичну практику. Тут головним є те, з якою метою здійснюються ці насильницькі акції. Мотиви і спрямованість дуже важливі при аналізі терористичних дій. Звідси випливає ще одна відмітна риса тероризму, яка полягає в тому, що він сполучає в собі високий рівень політичної мотивації з низьким рівнем участі мас.

Латентний елемент насильства пов'язаний з тим, що терористичний акт запускає механізм примусу людей робити так, як цього вимагають терористи, впливати на державні структури з метою реалізації на практиці тих вимог, що висувають терористи, створює в суспільстві атмосферу страху та безвиході. Т. Гоббс писав про такі наслідки насильства: «Гірше за все є вічний страх і постійна небезпека насильницької смерті, і життя людини самотнє, бідне, безпросвітне, тупе і короткочасне» [38, с. 96]. Здійсненням замаху зміст терористичних актів не вичерпується, і завершенням бойової операції вони не закінчуються. Їх головне призначення не просто в здійсненні масових убивств, усуненні окремих осіб, нанесенні матеріального збитку тощо, а в досягненні соціального резонансу, в залякуванні народів і урядів. Тероризм являє собою не просто форму політичного насильства, а й форму політичної комунікації. Якщо в історичному минулому властива тероризму функція залякування нерідко перебувала в тіні, то з того моменту, як тероризм набув організованого та ідеологічно обґрунтованого і систематичного характеру, ця функція все чіткіше висувається на перший план. Превентивне залякування за допомогою терористичних актів поширюється на всіх: і робітників, і банкірів, і клерків в офісі, і чиновника в міністерському кріслі. Всі, абсолютно всі повинні відчувати свою незахищеність перед перманентним злом, мінливістю сучасного буття. За допомогою терористичних дій у суспільстві нагнітається істерія страху, безвиході, недовіри до окремих соціальних груп, а іноді і цілих народів, що виявляються в зростанні агресивності в соціумі. Отже, насильницькі акції набувають характеру терористичних, якщо спрямовані на нагнітання атмосфери страху і безвиході. У цьому випадку до системи терористичних засобів відносяться не тільки дії, що безпосередньо загрожують життю і безпеці людей, а й безкровні операції превентивного типу, які залякують шляхом підпалів чи вибухів у безлюдних приміщеннях – магазинах, офісах, штаб-квартирах політичних партій, на промислових підприємствах тощо.

Атмосфера страху досить часто викликає зростання агресивності в соціумі, злого, деструктивного начала в людині. Агресивність властива людині з давніх часів. «Зле начало», як і «начало добр» – невід'ємна складова частина світу людського. Тероризм є одним із тих спускових механізмів, що репродукують зростання агресивності і насильства в соціумі, наростання дисипативних процесів.

Акцентування уваги на явному і латентному компонентах терористичної діяльності дозволяє зафіксувати те, що явний компонент терористичних дій значною мірою показує інструментальну функцію терористичного акту як явища видового стосовно насильства; латентний компонент показує генезу і динаміку такого явища, як наростання страху, безвихіді в соціумі, зростання ентропійних процесів у ньому.

Аналіз суттєвих ознак тероризму дозволяє сформулювати своє бачення тероризму. При формулюванні тероризму використана ідея Деніела Белла про три сфери постіндустріального суспільства, керовані різними основними принципами [39]. Під тероризмом розуміється соціальне явище, засноване на використанні чи загрозі використання насильства у вигляді терористичного акту з метою нагнітання атмосфери страху і безвихіді в суспільстві в ім'я досягнення мети суб'єктів терористичної діяльності. Такий підхід дає змогу визначити основними різновидами тероризму економічний, духовний і політичний.

Тероризм, як і будь-яке інше соціальне явище, має багато форм прояву, що вимагає їх класифікації. В. Вітюк і С. Ефіров у книзі «“Лівий” тероризм на Заході: історія і сучасність» пропонують таку класифікацію тероризму: державний терор і опозиційний тероризм; міжнародний і транснаціональний тероризм; за соціальною спрямованістю: а) соціальний; б) націоналістичний; в) релігійний [40, с. 237–239]. Мабуть, останній аспект покладений в основу класифікації тероризму, що дає А. Крайнев [24, с. 7–8]: політико-соціальний, породжуваний рухами в дусі гіпертрофованого регіоналізму, політико-релігійний. Можливі інші класифікації. Наприклад, Фредерік Форсайт вважає, що існує чотири різновиди тероризму: національний (регіональний); «одномірний» (англійський «Фронт визволення тварин»); політичний; релігійний. М. Денікер поділяє тероризм на: програмний, добро-чесний (тобто продиктований етичним максималізмом. – M. T.), раціональний і патологічний. Американський дослідник Дж. Белл виділив шість типів тероризму: кримінальний, психопатичний, революційний, санкціонований владою, тероризм «пильності» і ендемічний [41, с. 10–18].

З огляду на надзвичайне розмаїття, поєднання і «переплетіння» різних форм тероризму класифікувати їх дуже не просто, і будь-яка класифікація буде в чомусь умовною та більшою чи меншою мірою неповною. Майже жодний різновид тероризму не укладається цілком у певну типологічну класифікацію. Проте сама така класифікація необхідна, оскільки без чітких вихідних критеріїв і параметрів неможливо достовірно охарактеризувати конкретні різновиди сучасного тероризму. На наш погляд, тероризм можна розглядати за рядом критеріїв. За масштабами дій тероризм може бути внутрішньодержавним і транснаціональним (міжнародним). Внутрішньодержавний тероризм пов'язаний із діяльністю як державних структур з придушення інакомислення за допомогою превентивного насильства і насадження страху в суспільстві, так і боротьбою опозиційних сил проти існуючого режиму, що має на меті зміну економічного або політичного устрою власної країни. Внутрішньодержавний тероризм характерний лише для якоїсь окремо взятої країни і не входить за її територіальні межі. Міжнародний тероризм визначається як «тероризм, що зачіпає своїми терористичними актами громадян і територію більш ніж однієї країни» [42, с. 701]. З погляду приналежності суб'єктів терористичної діяльності до державної влади тероризм поділяється на державний терор і недержавний тероризм. Різниця між першим і другим полягає в тому, що державний терор є відкритим насильством з боку пануючої еліти, що спирається на міць державних інститутів. Він є санкціонованим і має монополію на легітимність. Недержавний тероризм – насильство і залякування, що використовується терористичними угрупованнями, які або не беруть особистої участі в діяльності державних органів, або протиставляють себе суб'єктам державної влади. Основною зброєю державного тероризму є репресії, тероризму недержавного – терористичні акти. Державний терор і недержавний тероризм пов'язані між собою симбіотично, взаємно провокуючи один одного, однак ця взаємозалежність не є прямолінійною і не завжди реалізовується на практиці. Державний терор стимулює появління недержавного тероризму, роблячи неможливими інші методи боротьби з існуючим політичним режимом, але саме він жорстоко придушує будь-яку опозицію, нерідко цілком

ліквідуючи їй опозиційні терористичні угруповання. Не в усіх випадках відповідно на активність недержавного тероризму ставала відкрита терористична реакція уряду, так само як звертання екстремістів до терористичної практики не завжди диктувалося реальною наявністю державного терору, хоча постійно цим мотивувалося.

З погляду ідентичності суб'єктів терористичної діяльності тероризм може бути етнічний і релігійний. Суб'єктами етнічного тероризму є групи, чий статус визначається етнічною приналежністю. Цей різновид тероризму є прагненням до зміни форми державного устрою, державотворення чи досягнення часткових змін у становищі відповідних етнічних груп. Залежно від політичної ситуації, традицій і соціальної структури вони орієнтуються на ліву (баскська ЕТА) чи праву (корсиканські терористи) ідеологію. Організації цього типу більш життезадатні, як наприклад, Ірландська республіканська армія. Прихильниками релігійного тероризму є терористичні організації, об'єднані приналежністю до однієї конфесії. Роз'єднаність людства за релігійною ознакою може спричиняти напругу у взаєминах між людьми. Однією з основ для виникнення тероризму на релігійному ґрунті є фундаменталізм, притаманний так чи інакше всім світовим релігіям. Коли створюються дискримінаційні умови для якоїсь релігійної групи, це сприяє зростанню релігійного екстремізму, тероризму. А створюють, зазвичай, ці дискримінаційні умови ті самі фундаменталісти.

За соціально-політичною спрямованістю розрізняють лівий і правий тероризм. Лівий (революційний) тероризм орієнтується на різні ліві соціально-політичні доктрини (марксизм, ленінізм, троцькізм, анархізм, геваризм, маоїзм, кастроїзм тощо). Мішеню для лівих терористів стають представники пануючої політичної еліти, державні чиновники і співробітники органів безпеки, банкіри, бізнесмени, незалежні фахівці (економісти, юристи, журналісти), які співробітничають з урядом, функціонери проурядових політичних партій. Як правило, лівий тероризм активізується тоді, коли виникає внутрішня криза. Бойові організації лівих терористів, в основному, діють порівняно недовго. Найвідомішими терористичними організаціями лівого спрямування були Фракція Червоної Армії (RAF) у ФРН, «Червоні бригади» в Італії у 1970–1980 рр. Правий (контрреволюційний) тероризм орієнтувався на традиційні для нації політичні доктрини і цінності, історично – на національних діячів минулого. Він активізується на нетривалий час, у періоди найбільшої загрози з боку лівих сил. Мішеню для правих терористичних організацій виступають насамперед ліві та ліберальні політики й активісти профспілкового руху. Праві терористи рідше створюють спеціалізовані бойові організації, намагаючись діяти у вигляді секретних бойових груп легальних організацій праворадикального характеру. Найбільш значні праві терористичні організації існували в Росії під час революції 1905–1907 рр. («чорні сотні», «Союз Михайла Архангела» тощо), у Європі після Другої світової війни (у формі неофашістських груп), у Латинській Америці («ескадрони смерті») [43, с. 25–26].

За способами впливу на об'єкт тероризм можна поділити на демонстративний і інструментальний. Мета демонстративного тероризму – привернути увагу до якоїсь проблеми (насамперед екологічної: будівництво АЕС, захист довкілля, зберігання хімічних і ядерних відходів тощо), драматизувати її, викликати емоційну реакцію у тих політичних опонентів, які виступають як об'єкт терористичних актів. Суб'єкти інструментального тероризму розглядають психологічний ефект своїх дій, як побічний, другорядний. Вони прагнуть досягнення суто реальних змін у відносинах влади шляхом завдання фізичної шкоди (знищення політичних супротивників, а також ні в чому не винних людей, вибухи на об'єктах різного призначення, пошкодження засобів комунікації, захоплення і знищення заручників тощо).

За засобами, що використовуються у ході терористичних актів, можна виділити тероризм із застосуванням звичайних засобів ураження (холодна і вогнепальна зброя, різні вибухові пристрої, складні системи зброї (літаки, танки, зенітні ракетні установки тощо), тероризм із застосуванням зброї масового знищенння (біологічної, хімічної, ядерної тощо) [42, с. 692–694, 706–708]. Можна виділити також новий вид тероризму – комп'ютерний тероризм (кібертероризм), що передбачає атаки на обчислювальні центри, центри керування військовими мережами і медичними установами, банківські та інші фінансові мережі, засоби передачі даних за допомогою комп'ютерних мереж. Тероризм може здійснюватися з метою саботажу (урядових закладів та ін.), заподіяння економічних збитків (великим виробничим корпораціям), дезорганізації роботи з потенційною можливістю смертельних жертв (атаки на аеропорти тощо). За місцем проведення терористичних актів можна виділити наземний, морський, повітряний, космічний тероризм.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, тероризм – багатоликий, не зупиняється на місці, а постійно розвивається, як соціальне явище він має дуже складну природу, його виникнення і розвиток залежать від багатьох чинників, серед яких, на наш погляд, найбільш важливі – геокультурополітичні, соціально-економічні, релігійні та психологічні [17, с. 44–141]. Вони, безумовно, не вичерпують усього різноманіття чинників, що впливають на генезис і розвиток цього соціального феномену, але створюють контур тієї соціокультурної матриці, в якій седиментується найістотніше в тероризмі. Таким чином, ми можемо констатувати, що тероризм як соціальне явище багатокаузальне, завдяки своїй деструктивності та руйнації він є серйозною загрозою для суспільства й особистості.

Джерела і література

1. Гупта Д. К. Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти: зародження, зростання, трансформація та занепад політ. рухів / Діпак К. Гупта ; пер. з англ. Н. Гайдукевич. – Київ : Основи, 2010. – 398 с.
2. Хоффман Б. Тероризм – взгляд изнутри / Брюс Хоффман ; пер. с англ. Е. Сажина. – М. : Ультра. Культура, 2003. – 252 с.
3. Guelke A. Terrorism and Global Disorder: Political Violence in the Contemporary World / Adrian Guelke. – L. ; N. Y. : I. B. Tauris, 2006. – xi, 284 p.
4. Laqueur W. Terrorism / Walter Laqueur. – L. : Weidenfeld and Nicolson, 1977. – vii, 277 p.
5. Neumann P. R. Der Terror ist unter uns : Dschihadismus und Radikalisierung in Europa / Peter R. Neumann. – Berlin : Ullstein, 2016. – 297 s.
6. Political Terrorism: a New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature / Alex P. Schmid and Albert J. Jongman with the collaboration of Michael Stohl ... [et al.]; foreword by Irving Louis Horowitz. – New Brunswick ; N. J. : Transaction Publishers, 2005. – xx, 700 p.
7. The Faces of Terrorism : Multidisciplinary Perspectives / ed. by David Canter. – Chichester, UK ; Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2009. – xiv, 300 p.
8. The Routledge Handbook of Terrorism Research / ed. by Alex P. Schmid. – N. Y. : Routledge, 2011. – xviii, 718 p.
9. The SAGE Encyclopedia of Terrorism / ed. by Gus Martin. – Second Edition. – Thousand Oaks, Calif.: SAGE Reference, 2011. – xxv, 689 p.
10. White J. R. Terrorism and Homeland Security / Jonathan R. White ; Grand Valley State University. – Belmont, CA : Wadsworth Cengage Learning, 2014. – xxvi, 501 p.
11. Wilkinson P. Political terrorism / Paul Wilkinson. – L. : Macmillan; N. Y. : Halsted Press, 1974. – 159 p.
12. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму : монографія / В. Ф. Антипенко. – Одеса : Фенікс, 2011. – 317 с.
13. Белянська В. В. Ідеологія тероризму: походження і типологічні виміри : монографія / Вікторія Василівна Белянська. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2014. – 143 с.
14. Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір : монографія / В. С. Канцір. – Львів : Край, 2011. – 554 с.
15. Тероризм: визначення і сутність : монографія / [А. В. Коростіленко та ін.] ; за заг. ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В. П. Ємельянова ; Нац. акад. Служби безпеки України. – Київ : Нац. акад. СБУ, 2015. – 191 с.
16. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навч. посіб. / [А. В. Мовчан та ін.] ; за заг. ред. В. К. Грищук ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 327 с.
17. Требін М. П. Тероризм в ХХІ веке / М. П. Требін. – Мн. : Харвест, 2003. – 816 с.
18. Сидоров Б. В. Терроризм в уголовном праве: определение, законодательная регламентация и вопросы совершенствования законодательства / Б. В. Сидоров, В. Г. Киршин // Вестник экономики, права и социологии. – 2010. – № 3. – С. 104–111.
19. Сидоров Б. В. Терроризм и террористическая деятельность: вопросы соотношения, системный анализ и проблема совершенствования уголовно-правового и криминологического противодействия / Б. В. Сидоров // Вестник экономики, права и социологии. – 2015. – № 4. – С. 234–243.
20. Cassese A. International Criminal Law / Antonio Cassese. – Oxford ; N. Y. : Oxford University Press, 2003. – lvi, 472 p.
21. Jenkins B. The Study of Terrorism: Definitional Problem / Brian Michael Jenkins. – Santa Monica, Calif. : Rand Corp, 1980. – 10 p.
22. Falkenrath R. A. Problems of Preparedness: U. S. Readiness for a Domestic Terrorist Attack / R. A. Falkenrath // International Security. – 2001. – Vol. 25, No 4. – P. 140–152.
23. Емельянов В. П. Терроризм – как явление и как состав преступления / В. П. Емельянов. – Харьков : Право, 1999. – 269 с.
24. Крайнев А. Терроризм – глобальная проблема современности / А. Крайнев // Зарубежное военное обозрение. – 1997. – № 6. – С. 5–8.

25. Marks S. International Human Rights Lexicon / Susan Marks and Andrew Clapham. – Oxford ; N. Y. : Oxford University Press, 2005. – ix, 461 p.
26. Скворцов Л. В. Общество и насилие [Электронный ресурс] / Л. В. Скворцов. – Режим доступа : <http://www.politic.donetsk.ua/terror/terror013.shtml>
27. Соловьев В. Духовные основы жизни: (Spiritual Fundaments of Life), 1882–1884 / В. Соловьев. – Фототип. изд. – Брюссель : Жизнь с Богом, 1982. – 144 с.
28. Vanhanen T. Power and the Means of Power: a Study of 119 Asian, European, American, and African States, 1850–1975 / TatuVanhanen. – Ann Arbor : University Microfilm International, 1979. – xvi, 393 p.
29. Аристотель. Политика / Аристотель // Аристотель. Сочинения. В 4 т. Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 375–644.
30. Dahrendorf R. The Modern Social Conflict: an Essay on the Politics of Liberty / R. Dahrendorf. – L. : Weidenfeld and Nicolson, 1988. – 386 p.
31. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – 448 с.
32. Inequality and Contemporary Revolutions / Manus I. Midlarsky, editor. – Denver, Colo. : University of Denver, 1986. – viii, 186 p.
33. Шихирев П. Психика и мораль в конфликте / П. Шихирев // Общественные науки и современность. – 1992. – № 3. – С. 28–29.
34. Дмитриев А. В. Насилие: социо-политический анализ / А. В. Дмитриев, И. Ю. Залысин. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2000. – 327 с.
35. Гусейнов А. Моральная демагогия как форма апологии насилия / А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 2–17.
36. Политология : энцикл. словарь / общ. ред. и сост.: Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
37. Шнайдер Г. Й. Криминология : пер. с нем. / Г. Й. Шнайдер. – М. : Прогресс : Универс, 1994. – 504 с.
38. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Гоббс Т. Сочинения. В 2 т. Т. 2. – М. : Мысль, 1991. – С. 3–590.
39. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
40. Витюк В. В. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / В. В. Витюк, С. А. Эфиров. – М. : Наука, 1987. – 318 с.
41. Bell J. B. Transnational Terror / J. Bowyer Bell. – Washington : American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975. – 91 p.
42. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. : [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2015. – 816 с.
43. Жаринов К. В. Терроризм и террористы : ист. справочник / К. В. Жаринов ; под общ. ред. А. Е. Тараса. – Мн. : Харвест, 1999. – 606 с.

Trebin Mykhailo. Terrorism: Its Essence and Diversity Through the Prism of Political Analysis. The essence of the phenomenon of terrorism is disclosed and its classification is proposed. Above all, violence is a significant sign of terrorism. There are three types of theories explaining the sources of violence: the first type unites those concepts that derive violence from human nature; the second – derives the use of violence from the economic and social conditions of society; the third – connects violence with the dynamics of conflict. When carrying out terrorist actions, one should take into account the obvious and latent elements of violence. The obvious element of violence is connected with the implementation of direct terrorist acts, the latent element of violence is connected with the fact that the terrorist act launches the mechanism of compelling people to do as demanded by terrorists. The author's definition of terrorism and its classification are proposed.

Key words: terrorism, terrorist act, violence, definition of terrorism, classification of terrorism.

Требин Михаїл. Тероризм: його сущність і разнообразіє сквозь призму політологіческого аналіза. Розкривається сущність феномена тероризму і предлається його класифікація. К существенному признаку тероризму относится, прежде всего, насилие. Рассмотрены три типа теорий, объясняющих источники насилия: первый тип объединяет те концепции, которые выводят насилие из природы человека; второй – выводит применение насилия из экономических и социальных условий жизни общества; третий – связывает насилие с динамикой конфликта. При осуществлении террористических действий следует учитывать явный и латентный элементы насилия. Явный элемент насилия связан с осуществлением непосредственных террористических актов, латентный элемент насилия связан с тем, что террористический акт запускает механизм принуждения людей делать так, как этого требуют террористы. Предлагается авторская дефиниція тероризму и его класифікація.

Ключевые слова: тероризм, террористический акт, насилие, дефиниція тероризму, класифікація тероризму.

Стаття надійшла до редколегії
14.04.2017 р.